

Shamsiya ATOYEVA,

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti,

E-mail: atoyevashamsiya31@gmail.com

CONTENTS OF TAZKIRA "MAJOLIS UN-NAFOIS" AND "HASHT BEHISHT"

Annotation

This article is about the structure and content of Alisher Navoi's "Majolis un-nafois" and "Hasht Behisht" of Sahiy Bey, the founder of Ottoman Turkish tazkirnavis. In the course of the research, we will get acquainted with the internal structure of both works, mainly with the content of the preface and preliminary meetings of the sources.

Key words: Tazkira, tradition of tazkira, poets, assembly, class, paradise, analysis.

"MAJOLIS UN-NAFOIS" VA "HASHT BEHISHT" TAZKIRALARINING MAZMUN-MUNDARIJASI

Annotatsiya

Ushbu maqola Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois" va Usmonli turk tazkirnavisligining asoschisi Sahiy Beyning "Hasht behisht" tazkiralari strukturasi va mazmun-mundarijasi xususida. Tadqiqotda davomida har ikkala asarning ichki tuzilishi, asosan, manbalarning muqaddima va dastlabki majlislarining mazmun-mohiyati bilan tanishib chiqamiz.

Kalit so'zlar: Tazkira, tazkirachilik an'anasi, shoirlar, majlis, tabaqa, behisht, tahlil.

СОДЕРЖАНИЕ ТАЗКИРЫ «МАЖОЛИС УН-НАФОИС» И «HASHT BEHISHT»

Аннотация

В данной статье речь идет о структуре и содержании «Мажолис ун-нафоис» Алишера Навои и «Хашт беҳишт» Сахий-бея, основателя османско-турецкого tazkirnavisa. В ходе исследования мы познакомимся с внутренней структурой обеих работ, главным образом с содержанием предисловия и предварительных собраний источников.

Ключевые слова: Тазкира, традиция тазкира, поэты, собрание, класс, рай, анализ.

Kirish. O'tmishdagi voqea-hodisalar, siyosiy vaziyat, adabiy muhit haqida ma'lumot beruvchi eng muhim manba, shubhasiz, o'sha davrda yaratilgan adabiy asarlaridir. Ayniqsa, tarixiy shaxslar, ijodkorlar, ularning faoliyati borasidagi ma'lumotlar devonlar, masnaviyalar, shoir biografiyalari orqali yetib keladi. Bular orasida tazkiralarning alohida o'rni mavjud.

Tazkira-shoirlar, ba'zi olimlar va azizlar hayoti va ijodiga oid ma'lumotlar, ularning ijod namunalaridan iborat tarixiy-adabiy to'plam. Mumtoz adabiyot tarixida shoirlar va shayxlar haqida ma'lumot beruvchi bir qancha tazkiralalar mavjud.

Tazkirada shoir hayoti haqida ma'lumot berilib, ularning ijodi va shaxsiyatiga baho beriladi, asarlaridan namunalar keltiriladi. Bu jihatdan unda adabiy tanqid bor, deya olamiz. O'z navbatida, ijodkorlarning xronologik tartibda joylashuvi ham muhim ahamiyatga ega. Tazkira ma'lum davr haqida ma'lumot beruvchi ko'zgu vazifasini ham o'taydi.

Tazkirada ijodkorlarning tanlanishi, ularning asarlaridan parchalarning berilishi ham muallifning didiga bog'liq. Tazkiralarda tasvirlangan shaxslar yoki buyumlarga ko'ra turlicha bo'lishi mumkin.

Shoirlar haqidagi tazkiralarda davr shoirlarining vaqt o'tishi bilan unutilishga yo'l qo'yimaslik va ularni eslab qolish uchun yozilgan asarlaridir.

Turkiy adabiyotdagi tazkira janrining ilk namunasi Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois" asaridir. Navoiyning bu asarini Hirotda Fahri Xiraviy "Latoyifnoma" nomi bilan fors tiliga, Hakimshoh Muhammad Qazviniy esa Onado'lida fors tiliga tarjima qilgan.

Navoiy bu asarni Jomiyning "Bahoriston" va Davlatshohning tazkiralari misol qilib sakkiz bobda yozgan. Har bir boblar "majlis" deb nomlanadi.

E'tiborli jihati shundaki, Navoiy o'zi tilga olgan kishilarning shoirlilik qobiliyati bilan birga ularning insoniy va

axloqiy fazilatlarini ham baholaydi. Asarda shoirlarning aksariyati she'rlarini fors tilida yozgan turk shoirlaridir. Bu jihatdan asar fors adabiyoti tarixi uchun ham muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

O'z navbatida, professor Mustafo Esan ta'kidlagandek, Alisher Navoiy bu asari orqali ko'plab tazkiralarning yaratilishi uchun o'rnatilgan vazifasini bajardi.

Hirotda shakllangan tazkirachilik an'anasi Usmonli turk adabiyoti tazkirachiligi uchun namuna vazifasini bajardi. Usmonli turk tilidagi tazkirachilik Sahiy Beyning "Hasht behisht" asari bilan boshlanadi. Sahiy bey ham Jomiyning "Bahoriston, Davlatshoh Samarqandiyning "Tazkirat ushshuaro" va Navoiyning "Majolis un-nafois" asarlaridan ta'sirlanib yozilganini qayd etgan bo'lsa-da, XVI asargacha rivojlangan adabiy muhitni birlashtirish zaruriyati hamda adabiy ehtiyoj sababli ham yozilgan asardir.

"Hasht behisht" tazkirasining strukturasi, mazmun-mundarijasi haqida to'xtalishdan avval muallifning hayot yo'lga qisqacha nazar tashlab o'tsak.

Shoir va ilk tazkira muallifi Sahiy Bey Edirnada tug'ilgan. Sahiyning haqiqiy ismi, tug'ilgan joyi, oilasi va ta'limi haqida ma'lumot yetib kelmagan. Faqat Sahiyning Abdulloh o'g'li sifatida qayd etilishini hisobga olsak, otasi musulmon bo'lmaganligi ma'lum. U haqida ko'p ma'lumot yetib kelmagan. 955/1548-49-yilda 80 yoshida vafot etdi. Ushbu ma'lumot 875/1470-71-yillarda Fotih davrida tug'ilganligini tasdiqlaydi[8]. XV asarning buyuk shoirlaridan Nejatiy Bey bilan munosabati yaxshi bo'lgan. U bilan doimiy birga yurgan. Nejatiy Bey, Sulton Boyazidning o'g'li shahzoda Mahmud Manisa gubernatorligi vaqtida uning ustoz bo'lgan. Shu paytda Sahiy Bey Nejatiy Beyga qo'shilib, Manisa ketadi va umrini kotiblik bilan o'tkazadi. Shahzoda vafotidan so'ng Istanbulda ishini davom ettirdi. So'ngra Sulaymonning shahzodaligi vaqtida unga kotiblik qildi (1520-yilgacha). Manisa va Edirnada yetti yil uning xizmatida yurdi. Sulaymon

sulton bo'lgach, sipohlik, diniy tashkilotda xizmatchilik kabi turli lavozimlarda faoliyat olib bordi. Sahiy Bey umrining so'nggi o'ttiz yilini valiylik maoshi bilan Edirna yolg'izlikda o'tkazadi. Shu yerda asarini yakunlaydi va Sulton Sulaymonga taqdim etadi. Ammo Onado'lida shoirlar haqida dastlabki tazkira bo'lishiga qaramay, Sahiy Bey o'zi kutgan e'tiborni qozona olamadi. Shoir 1548-yilda saksondan oshib Edirna vafot etdi.

Sahiy Bey sohibi devon bo'lishiga qaramay tazkirasini bilan mashhur bo'ldi. "Hasht behisht" Onado'li shoirlarining ilk biografiyasi sifatida 1538-yilda Edirna yakunlangan.

"Tazkirayi Sahiy" nomi bilan ham tanilgan "Hasht behisht" muqaddima, har biri "behisht" deb atalgan sakkiz qatlam va epilogdan iborat. Arab adabiyotidagi an'ananing davomi bo'lgan bu tizimda qatlamlar forscha raqamlar bilan nomlanadi. Har bir qatlamning boshida ushbu qatlam uchun tushuntirish va har bir qatlam oxirida tavsif qismi mavjud.

Quyida "Hasht behisht" ning qisqacha mazmun-mundariyasi va strukturasi bilan tanishib chiqamiz. Sahiy Bey asar yozish jarayonida Navoiyning "Majolis un-nafois"idan andaza olgan bo'lsa-da, uning ham o'z uslubi ko'zga tashlanadi. Sahiy Bey Navoiydan farqli o'laroq 1-tabaqani Qonuniy Sulton Sulaymonga vasfiga bag'ishlaydi. Keyingi qismlarda yana orqaga qaytish usuli orqali o'zidan oldingi ijodkorlar haqida to'xtalib o'tadi.

2-tabaqada Sulton Sulaymongacha she'r yozgan devoni bor shahzoda va sultonlar haqida yozadi. 3-tabaqada esa davlat amaldorlarini o'z ichiga olagan vazirlar, askarlar, beklarga bag'ishlanadi. Bular orasida olamdan o'tgan va hali hayot bo'lgan shoir- amaldorlar bor. Shoirlar soni nusxalarga ko'ra farqlanadi. Bu qatlamning 1-shoiri Ahmad posho bo'lsa, so'nggisi Ahmad Beydir.

4-qatlamda fozil shoir va olimlar haqida fikr yuritiladi. Bu tabaqa Xizir Bey bilan boshlanib Mavloni Lamiy bilan yakunlanadi.

5-tabaqada Sahiy tazkirasini yozayotganida vafot etgan ijodkorlar haqidadir. Sahiy, bu shoirlarining hayoti va sarlarini o'z izlanishlari natijasida yozgan. Bu qatlamda 33 ta shoir tilga olingan bo'lib, dastlabkisi Mavloni Shayxiy oxirgisi Kivomiydur.

6-qatlamda eng ko'p shoirlar zikri keltirilgan bo'lib, bunda yaqindagina vafot etgan shoirlar ham Sahiy o'zi suhbatdosh bo'lgan va do'st tutingan qalam ahli haqida aytib o'tadi. Bu tabaqaning ilk shoiri Nejatiy so'nggi Mavloni Makamidur.

Sahiy o'zi tanigan, o'zi bilan zamondosh bo'lgan shoirlar haqida 7-tabaqada aytib o'tadi. Bularning ba'zilari endigina ijod maydoniga kelgan bo'lsa, ba'zilarini muallifning o'zi shaxsan tanirdi. Bu qatlamda ikki ayol shoirlarning nomi ham tilga olinadi. Qatlam Mavloni Zotiy bilan boshlanib Mihriy xotun bilan yakunlanadi. Shu o'rinda ta'kidlab o'tish joizki, tazkiraga ayol ijodkorlarning ham kiritilganligi Sahiyning yangiligi hisoblanadi. Biz bu holatni "Majolis un-nafois"da kuztmaymiz.

8-tabaqada nomlari endigina tanila boshlagan va Sahiy iste'dodli deb bilgan yosh shoirlar haqida aytib o'tadi.

Asarning xotima qismida Sahiy o'ziga xitob qilib, Qonuniy Sulton Sulaymonni madh etishi lozimligini aytib o'tadi. Asarning madh qismidan so'ng nasr qismida Onado'li va Istanbulda ko'p shoirlar borligini ta'kidlaydi, ammo bularning hammasini zikr etishga imkon bo'lmaganligini aytib, asarning yakunlanishi 945/1538-yilligini yozib, tazkirani Qonuniy Sulton Sulaymonga bag'ishlab yozgan ikki bayti bilan yakunlaydi.

Yuqorida Sahiy Bey tazkirasini strukturasi bilan qisqa tanishib o'tdik. Endi bevosita ikki asar ("Majolis un-nafois" va "Hasht behisht") muqaddimasi va tazkiralar bag'ishlangan hukmdorlar haqidagi majlislar izohiga o'tamiz.

Har ikkala tazkira ham Ollohga hamd va Muhammad (s.a.v)ga na't bilan boshlangan. Shundan so'ng o'zlarigacha bo'lgan tazkiranavislar ham birma-bir eslab o'tilib, ularning mahoratlari e'tirof qilingan. Jumladan, "Majolis un-nafois"ning muqaddimasida Hazrati mahdumga shunday ta'rif berilgan:

Ulkim bu to'quz falakni aql etsa xayol,
Daryoi ulumig'a topar qatra misol,
To chashmai ta'bi dahr aro ochti zulol,
Hayvon suyi yanglig' ayladi molomol[7].

Nazm ilmi qoyillari va she'r fani komillarining nomlari, axloqiy sifatleri zamon va davron sahifasidan yo'q bo'lib ketmasligi uchun kitob tuzganlarini ta'kidlaydi. Shuningdek, Hazrat Navoiy: "Mundoq buzurgvor oliy miqdor "Bahoriston" otlig' kitobidakim, sekkiz ravza ochibdur v sekkiz ravzai jannat alar xijolatidin el ko'zidin ixtifo pardasig'a qochibdur..."[7] deya Jomiyning tazkirasini sakkiz jannatdan tarkib topganligi va unga "Bahoriston" nomi qo'yilganini aytib o'tadi. So'ng Amir Davlatshohning ham Sultoni Sohibqirona "Tazkirat ush-shuaro" otlig' kitob bitganligi eslandi. Oxirida Navoiy o'z asarining tarkibiga to'xtaladi. "Chun bu maqsudg'a yetildi, oni sekkiz qism etildi va har qismi nafis bir majlisg'a mavsum bo'ldi va majmu'ig'a "Majolis un-nafois" ot qo'yuldi"[8]. Nihoyat quyidagi misralar bilan asar muqaddimasiga yakun yasaydi.

Bu tuhfaki xushmen ibtidosi birla,
Ham nazm latoyifi adosi birla,
Ummid bukim, umr vafosi birla,
Xatm aylagamen shoh duosi birla[8].

Onado'lidagi tazkiranavislikni yo'l boshchisi Sahiy Bey "Hasht behisht"ning muqaddimasida hamd va na't qismidan so'ng Navoiy singari o'zigacha bo'lgan ijodkorlarni hurmat bilan tilga oladi. Jumladan, Abdurahmon Jomiy, Davlatshoh Samarqandiy va Alisher Navoiylarni birma-bir xotirlashdi. Navoiyning Sulton Husayn Boyqaronning vaziri va suhbatdoshligini ta'kidlab, asariga quyidagicha ta'rif beradi: "...bu cümleyi sekkiz meclis idüp Mecalisü'n-nefa'is diyü ad vermiş. Insaf bu ki her meclisi bir cennet ve her beyti nigar-hane-i Çini gibi pumakş-suret kilup bir vech ile arayış ve bir şure ile işler itmiş..."[7].

Sahiy Bey ham ularga ergashib, bir asar tartib qimoqchiligini aytadi. Bu asarni yozishda Ollohdan najot so'raydi.

Ya Rab bu benüm şî'rümi payan yetişdür
Lutf eyle sözüüm gayet-i imkana yetişdür
Halümden ana yanmaga iy Asaf-i devran
Ben muri meded şah Süleymana yetişdür

Ve bu risalenün esasi sekiz tabaka üzre tertib ve semaniye misalinde sekiz tetimme ile tehzib olup Heşt Bihişt diyü tesmiye olundi[7]. Sahiy Bey hm o'zidan oldingi salafllari singari tazkirasini sakkiz qismdan iboratligini aytib o'tadi.

Alisher Navoiy Sahiy Beydan farqli o'laroq "Majolis un-nafois"ning sakkizinchi majlisini Sulton Husayn Boyqaroga bag'ishlaydi. Shoir Sultonning saxovati, shijoati, adolati, muruvvatini shunchaki ta'riflab o'tmaydi.

Kim, mulki davomi to'qiyomat bo'lsun,
Zotig'a bu mulk uzra iqomat bo'lsun,
Adl ichra tariyqi istiqomat bo'lsun,

Olam ahli uchun salomat bo'lsun[7]. Balki uning she'riyatda ham balog'atga yetganini ijodidan namunalar keltirish orqali kitobxonni sergaklantiradi. "Ul Hazratning xub ash'ori va marg'ub abyoti bag'oyat ko'ptur va devon ham murattab bo'lubtur. Devon ibtidosidin buzuyod qilildi va har g'azaldin bir matla' yozildi..."[7]. Sakkizinchi majlis davomida Husayn Boyqaroning devonidan parchalar keltirilib izohlab ketiladi. Izohlash jarayonida Sultonning boshqa ijodkorlardan farqli jihati yoki ijodining o'ziga xos holatlari ham ta'kidlanadi. "Bu qofiya va radif hazrat Sulton

Sohibqironning ixtiro'idurkim, hech nazm aytilmaydur va hech devonda bitilmaydur:

Ohkim, hijron o'tidin kuydi jonim o'zga nav',
O'rtadi ofoqni o'tluq fig'onim o'zga nav'"[7].

Ba'zi o'rinlarda she'r bahsida hech qaysi shoirlarning
ul hazraticha ayta olamaganini eslab, matla' keltiradi:

Hajring o'ti jismi zorim qildi kul, ey yor, bil,

Gar bino qilsang mazorum tarhin ul kul birla qil[7].

Ayrim o'rinlarda hatto Navoiyni ham ortda qoldirganligini kamtarona tilga oladi. Shuningdek, Husayn Boyqaroning qofiya va radifda ixtirolari ham ayrim o'rinlarda aytib ketiladi. E'tiborli jihati shundaki, Husayn Boyqaroning o'z davrining malik ul-kalomi Mavlo Lutfiy bilan ham mushoiraga kirishgani va ul hazratni ham lol qoldirgani misollar yordamida isbotlangan. Bundan tashqari Mavlono Lutfiyni lol qoldirgan, Navoiyni ham xushhol qilgan Mir Xusravning o'sha mashhur hinducha ash'ori (g'oyat nozuklugidin yog'in rishtasin madadi bila tutub qo'pmish bo'lg'ay)ga o'rinli e'tiroz bildirishi Sulton Boyqaroning ham nozik didli ijodkorligidan dalolat beradi, albatta.

"Dedilarkim, ul e'tiroz budurkim, ul yog'in qatrasini yuqoridin quyi inib keladur, muqarrardurkim, rishtasig'a dag'I hamul holdur. Rishtaikim, mayli quyi bo'lg'ay, aning madadi bila yiqiladurg'on o'zin asramog'i maholdur..."[7]. Shunchaki e'tiroz bildirish bilan kifoyalannmay, O'z variantini ham keltiradi:

Za'fdin kulbamda qo'pmoq, istasam aylar madad,

Ankabute rishta osqon bo'lsa har devorg'a[7].

Sakkizinchi majlisda nafaqat sulton Boyqaroning shoirligi, balki uning Mavlono Qobuliy bilan bog'liq voqea misolida husni xulqi, baland idroki va zehni tahsinga sazavorligini ta'kidlaydi. Voqea quyidagicha:

Mavlono Qobuliy ismli kichik yosh yigit Qunduz va Hisor tarafidan kelgan edi. Ta'bi turkiy va forsiy nazmga muloyim edi. Bir matla' aytdi:

Na'l kestim dardi afzun bo'ldiyu kam bo'lmadi,

Dog' qo'y dum so'zi kam bo'lg'ay debon, ham bo'lmadi.

Dedimkim, mundin yaxshiroq qofiya bog'lasang,
bo'lur erdi, faqir ul qofiyani bog'ladim:

Sarv moyil bo'ldikim, o'pgay oyog'ing tufrog'in,
Yo'qsa har soat sabo tahrکیدin xam bo'lmadi[7].

Xullas, Qobuliy bu baytni Husayn Boyqaro huzurida o'qiydi, Sulton ikkinchi bay tuning nazmidan emasligini tezgina anglab oladi, ammo majlis oldida yosh yigitni izza qilmaslik uchun indamadi.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, Sahiy Bey tazkirasining tabaqalarini forscha nomlaydi.

Ijodkor asarning dastlabki tabaqasini zamona shohi Qonuniy Sulton Sulaymon madhiga bag'ishlaydi.

Beit: Adalet tahtinun Nuşin-revani

Mürüvvet kaninun şah-i cihani[8]

Sulton Sulaymonning adolatli, muruvvatli shoh ekanligini ta'kidlab, uzoq yillar davomida jahon mulkini nizom va intizom bilan boshqarganini e'tirof etadi.

Birinch tabaqaning "tetimme", ya'ni tavsif qismi shundayki, bu asarda jam bo'lib nomi tilga olingan Sulton Sulaymon va boshqa adolatli shohlar, aziz shoirlarni har biri tug'ilganliklariga ko'ra tartib berilib yozilganligi aytib o'tilgan. Shuningdek, bu tazkira Qonuniy Sulton Sulaymonning topshirig'i bilan yozilganligi ham eslatib o'tilgan. Sahiy Bey birinchi tabaqaning tavsif qismiga quyidagi qit'a bilan yakun yasaydi.

Evvel yazilsa n'ola bu meclisde padişah

Zat-i şerifi cümleden öndur ne iştibah

Şeh-zadelerle kendü vücud -i şerifini

Ta haşre dek bu cümlesini sakla ya İlah[8].

Demak, bundan ko'rinadiki Alisher Navoiy "Majolis un-nafois" tazkirasini Usmonli turk tazkiranavislining shakllanishi uchun turki vazifasini bajargan. Har ikki tazkiralarning mazmun-mundariyasi va strukturasi bilan ma'lum bo'ldiki, "Majoli un -nafois" va "Hasht behisht" tazkiralarning mushtarak jihatlari bilan birga o'ziga xos jihatlari ham mavjud.

ADABIYOTLAR

1. Oybek. Navoiyning "Majolis un-nafois" asari haqida.-Toshkent, 1979.-215 b
2. Rustamov A. Navoiyning badiiy mahorati,-Toshkent, 1989. -211 b
3. Hayitmetov A. "Majolis un-nafois" haqida ba'zi mulohazalar.//O'zbek tili va adabiyoti masalalari.-Toshkent,1958. N 1.
4. G'aniyeva S. "Majolis un-nafois" asariga tayyorlagan ilmiy-tanqidiy matn.-Toshkent:Fan, 1966.-176 b.
5. G'aniyeva S. Alisher Navoiy "Majolis un-nafois": ilmiy-tanqidiy matn.-Toshkent, 1961.-242 b.
6. Isen M. Tezkireden Biyografi ye. – Istanbul:Kapi Yayinlari, 2010. S.51-52.
7. Hast-Behist. Haz. Gunay Kut. — Harvard,1978. S. 77.
8. Navoiy A. To'la asarlar to'plami. 9-jild,-Toshkent, 2013.-768 b
9. Sahiy Bey . Hasht behisht. –Anqara, 2017.-269 b